

Pesem Na trgu je rahločutna izpoved hrepenečega ljubezenskega nemira, ki mu ni videti izpolnitve in je zato otožna pesem, serenada. Njeno besedje je bolj vsakdanje kot ne, nikakršne bujne Župančičeve metaforike ni v njej. A je menda res, kot beremo pri Zdenku Lesiču³, da tedaj, ko beseda zaide v pesem, dobi moč, da pomeni več. Pesnik torej nima nekega posebnega jezika, pač pa izkoristi potencialne možnosti jezikovnega sistema in stihijo govora preustvari v umetniško tvorbo, v ustvarjalno izoblikovano jezikovno strukturo. Največ je v pesmi poosebitev. Malone vse je poosebljeno, vse živi. Življenje pa je ne-mir. In nemir je središče pesmi. Nemiren je njen verz, kitica, nemiren pa hkrati nežno ubran je tudi ritem pesmi.

Vsemu povedanemu se protivi le zadnji verz pesmi: »brezskrbno pa deklica spava«. In to je antiteza, poanta, ki pesem samo še okrepi. — Sozvočje miselnih, čustvenih, slogovnih, ritmičnih in oblikovnih prvin pa zmeraj priča o pomembni umetniški stvaritvi.

Breda Pogorelec

Filozofska fakulteta v Ljubljani

CANKARJEVO IZROČILO

5. V shemi slovstvenega razvoja slovenske besedne umetnosti (proze) po Cankarju¹ (in iz njega) se postavljata dve skupini vprašanj.

5.1 V prvo spadajo vprašanja, ki zadevajo nepretrganost slovstvenega razvoja. Umetnost, tudi besedno — ki je eden od načinov ustvarjanja novih svetov in razmerij — pojmuje pri tem celovito; to se pravi kot zaporedje in preplet vseh besedil (stvaritev), ustvarjenih v neki skupnosti. Nepretrganost izročila pomeni nadaljevanje na že postavljenih temeljih. Seveda pri tem ne mislimo na posnemanje, marveč na nadaljevanje v novem ustvarjalnem hotenju in vzgibih, po zakonitostih domačega razvoja. Tak pristop mora prav zaradi iskanja novega že a priori upoštevati umetnino kot individualno delo, četudi nas iz posebnih razlogov zgodovinskega samospoznavanja novina zanima predvsem kot člen v verigi razvoja.

5.1.1 Pri tem je pomembno tudi tisto, kar skupnost v svojem ustvarjalnem procesu sprejema v razvid od tujih stvaritev. Sprejemanja so le redko naključna: pogojena so z notranjimi in zunanji dejavniki.² Zakonitosti prevzemanja oziroma zavračanja tujega so verjetno podobne kot pri prevzemanju posamičnih znamenj iz jezika v jezik: sprejem je možen in smotrno, če je utemeljen z razvojem (zgodovino) določene skupnosti (naroda, družbe) in njene kulture. Za

³ Zdenko Lesič: Jezik i književno delo, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo 1971, str. 307.

¹ Članek je nadaljevanje iz 5. številke JIS: Ivan Cankar — vzlišče slovenskega slovstvenega razvoja. Zato tudi nadaljujemo s številčnim označevanjem odstavkov.

² Uriel Weinreich, Languages in contact. V Italijanskem prevodu Lingue in contatto. Torino, Boringhieri 1974. In drugi avtorji.

primer lahko spomnimo na novosti, ki so se zgodile v naši besedni umetnosti z nastopom Moderne: navadno kažemo na tuje izvire številnih značilnosti v novem oblikovanju in vsebini, manj pa je slišati o domači pripravljeni poti.³ — Način sprejemanja ima kakor pri jezikovnih znamenjih tudi pri besedilih več vrst: tujo s prevajanjem, nato več stopenj prilagajanja, posvajanja in nazadnje lastnega razvijanja privzetega.⁴

5.1.2 Raziskovanje mehanizmov ustvarjalnega procesa ima pomembno teoretično vrednost, hkrati pa je hvaležna naloga samospoznavanja. V slovenski znanosti o umetnosti so bili v nekaterih strokah storjeni glede tega pomenljivi koraki,⁵ žal pa zaradi ograjenosti strok spoznanja niso pritegnjena v skupno zgodovinsko⁶ spoznanje in s tem v širšo zgodovinsko zavest Slovencev.

5.2 Druga skupina vprašanj zadeva pristop k problematiki. Opozorila sem na vzporednost razmerja med vsebino (funkcijo) in obliko (reprezentanco) jezikovnega znamenja v sistemu in v besedilih, pri tem pa je ostalo odprto vprašanje, kakšna je pravzaprav dejanska vloga tiste prvine, ki smo jo vajeni imenovati oblika. Terminološka zagata namreč povzroča neustrezno vrednotenje »oblike« kot sredstva za izražanje vsebine. Analize jezikovne stilistike pa kažejo, da je oblikovna strukturiranost prav tako odločilna prvina ubeseditve, kakor je to idejno/vsebinska prvina. Da bi to poudarila, sem uporabljala izraz vsebina/oblika — oblika/vsebina,⁷ pri čemer naj bi zamenjava jeder opozarjala na enakopravnost obeh prvin strukture. Toda ker je uporabljeni izraz negospodaren tako zaradi dolžine kakor zaradi nujnega pojasnila, se ponuja primernejše poimenovanje: *oblikovanost* besedila. Strokovni izraz oblika je pri tem rezerviran za značilnosti, s katerimi je oblikovana umetnostna vsebina reprezentirana (ritem, spremljevalne glasovne figure itd.). Funkcijski del umetnostne strukture je torej sestavljen iz oblikovane vsebine (strukturno pojmovano).

5.3 Ko s teh izhodišč iščemo dokaze nepretrganosti v razvoju slovenske besedne umetnosti (v obdobju po Moderni) — upoštevamo predvsem logiko domačega izročila. Dokaze nepretrganosti iščemo seveda z vidika lastne stroke v oblikovanosti, pri čemer se zavedamo, da je to prav tako kakor idejno/vsebinski vidik le delni vidik, ki pa je za ugotavljanje slogovnih pomenov verjetno odločilen. Zanima nas prehajanje v novo pomensko organizacijo besedil ter usoda starih in vloga in razvoj novih izraznih sredstev. Pri analizi razvojnega loka znotraj Cankarjevega opusa smo spoznali značilno slovensko razpetost med konservativno obliko in novo vsebino, posebnost, ki pripelje zaradi posebnega sprejemanja pobud navadno do svojevrstnih, izvirnih umetnostnih rešitev,⁸ številni postopki v umetnostnem oblikovanju tega obsežnega opusa pa so seveda lahko spodbuda za nadaljnji, bolj specializiran razvoj v sodobni umetnosti.

³ Marja Boršnik, Ivan Tavčar I. Obzorja, Maribor 1973.

⁴ Glej op. 2.

⁵ Prim. zlasti Nece Šumi, Pogledi na slovensko umetnost, Partizanska knjiga, Ljubljana 1974.

⁶ Prim. izjave slovenskih zgodovinarjev v intervjuju Naša preteklost ni tako temna. Nedeljski dnevnik, 10. aprila 1977, 3.

⁷ B. Pogorelec, Ivan Cankar — vozlišče razvoja slovenske besedne umetnosti, XII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1976. Prim. tudi op. 1. V besednoumetnostni stilistiki na Slovenskem so neizkoriščeni zlasti pogledi, ki jih je odprl za študij likovne umetnosti Izidor Cankar v Uvodu v umevanje likovne umetnosti. Sistematika stila. Knjižnica Narodne galerije, Ljubljana 1926. Na analizo besednih umetnin je prenesel ta naziranja v uvodu v XV. zvezek Cankarjevih zbranih spisov z interpretacijo Troje povesti. (Ljubljana 1933.)

⁸ Glej op. 7.

6. Da bi pokazala, kako je slovenski razvoj zajemal iz Cankarja, obenem pa izrabljala tudi možnosti, oblikovane v literarnem zapovrstju, sem izbrala prozo treh avtorjev, katerih ustvarjalni vrhunci si sledijo v istem zaporedju, kakor jih tule navajam: Ivana Pregelja (1883, Most na Soči, — 1960), Prežihovega Vornanca (1893, Podgora pri Kotljah, — 1950) ter Cirila Kosmača (1910, Slap na Idriji).

6.1 Oblikovanost Cankarjevih del po dolgem simbolističnem obdobju kaže značilnosti ekspresionističnih ubeseditvev.⁹ Za oblikovanje notranjega dogajanja služi svojevrstna, stopnjevana metaforika, ki z metaforičnimi polji ali z razvijanjem pomenskih podstav metafore gradi nove pomenske ploskve; seveda so v tej prozi zastranitve mogoče v okviru osnovne kompozicijske uglasenosti. Prevladovanje z metaforo zamejenih pomenskih (tudi metaforičnih) polj se kaže v novih položajih metafore v besedilih. Medtem ko so bile poprej postavljene navadno v težišče odstavkov (in so bile s poprejšnjim besedilom logično vpletljane), so zdaj lahko postavljene tudi na sam začetek besedila.¹⁰ Seveda so tudi za to zadnje obdobje še zmeraj značilni v impresionizmu na malone nervozno občutljive (dekadenca!) menjave vtisov in razpoloženj dognani stavek¹¹ in v simbolističnem obdobju pridobljeni posebni pomeni. Prav tako je prehod na nova pomenska področja navadno zaznamovan, čeprav ne več tako dosledno, kakor je bilo to v prejšnjih obdobjih in često tudi zgolj z izpostavljenim pomenom.¹² Oblikovanost teh besedil sestavljajo pomenske ploskve, ki so si postavljene bodisi v nasprotje ali so med seboj prepletene; pomenska različnost ploskve (stilizirana dejanskost, sanje, spominska zastranitev) je v urejeni organizaciji razvidna in si jo predstavljam s pomočjo barvne predstave (pomenski krog = posebni barvni odtene!).

6.2 Slogovno nadaljevanje teh prizadevanj v ekspresionizmu je proza Ivana Pregelja. Kljub močni prisotnosti tujih vplivov¹³ je mogoče zvezo med Cankarjem in Pregeljem prepoznati iz cele vrste značilnosti, zlasti še iz postopkov oblikovanja, ki je pri obeh izrabljalo kar najbolj intenzivno pomenske značilnosti izbranega besedišča, seveda pri vsakem z drugačnim končnim učinkom.

Prva značilnost je — kot v vsej moderni literaturi — v načinu izražanja naklonskih (modalnih) razmerij, s katerimi je tudi v tej vrsti besedil izražen komentar vsebine sporočenega oziroma ustvarjalčevo razmerje do te vsebine in razmerij, ki so vanjo vtikani. Že pri Cankarjevi prozi smo opazili, da gre tako pri prvoosebni kakor pri tretjeosebni pripovedi z izpostavljeno zgodbo (npr. Na klancu, Troje povesti, Hlapec Jernej) zmeraj za upovedovanje avtorjevih razmerij do zunanjega sveta in lastnega doživljanja; pri Pregelju pa tretjeosebna pripoved prevlada, zlasti v tako imenovani zgodovinski povesti notranja razmerja zabriše z zgodovinsko snovjo in motiviko ter z dosledno izbrano oblikovno organizacijo poskrbi za zaželjeno sporočilo.

⁹ Glej opombo 7 in tam navedeno literaturo.

¹⁰ Iz svoje pretesne samote, ki je tiščala name kakor težki strop ječe, sem se napolil v mraku v gozd. IC, ZS XX, 252. Kurentova modrost.

¹¹ Glej op. 7 in literaturo, citirano v navedeni razpravi. Prim. tudi lit. v članku, nav. v opombi 1.

¹² Prim. IC, ZS XX, 40. Leda: Sunkoma z lesenimi koraki so se premikale vrste naprej in nazaj, na desno in na levo . . . — Z izpostavljeno besedo, ki omogoča asociacijo z lesenimi vojaki, ne da bi jo avtor ekspliciral z metaforo, je impliciran nadpomen.

¹³ Prim. uvode Fr. Koblarja k Izbranim delom Ivana Pregelja I—VI. (I. knjiga 1962.) Celje. Mohorjeva družba.

6.2.1 Ekspresionističnemu oblikovanju se ob zgodovinski snovi in motiviki ponujajo številne izrazne možnosti. Asociativno zastranjevanje je mogoče doseči že s samim fabuliranjem, postavljenim med odlomke z usodno simbolno vsebino ali moralizatorično spremljavo (tak način poznamo že iz Cankarjeve proze in je očitno nadaljevanje prakse uokvirjenih zgodb pred Moderno), posebno funkcijo pri oblikovanju pa imajo tudi orisi pokrajine in vremenskih menjav. Znotraj tega je besedilo oblikovano zdaj dejansko zgoščeno z izrabo dialogov (ki vnašajo v besedilo pomen govornega položaja in notranje napetosti med udeleženci), posebej stiliziranih — ali pa z navidezno pomensko zgoščenostjo ob kopičenju malo znanih simbolnih pomenov, emblematike in že skorajda pozabljenih starih izrazov. Vse to odvrta pozornost, ker terja pojasnila in pomeni tako skrito zastranitev — nepojasnjena mesta pa prinašajo v besedilo pomen mračne, pretirane (hiperbola!) groze. Postopek razen v orisih pokrajine in narave dopolnjuje citiranje iz besedil šestnajstega stoletja, pa tudi drugi ubeseditveni posnetki slovenske in tuje renesančne in baročne ubeseditve, kar na prvi pogled učinkuje kot arhaizacija, pri globlji analizi pa se pokaže, da gre za veliko več kot golo patiniranje, da gre torej za posebno pomensko in oblikovno ureditev historične snovi za moderno sporočilo. V njem imajo tako kot omenjeno izrazno kopičenje¹⁴ stavčna razvejanost z razširjanjem osnovnih stavčnih struktur, nizanje odvisnikov, raznih vrst vzporednih struktur (po možnosti v nadpovedni zgradbi s figuro anafore) zaradi osnovne usmerjenosti v odpiranje besedila z asociacijsko zastranitvijo drugačno vlogo kakor v prej omenjenih historičnih slogih. Vsa ta sredstva Pregljevega oblikovanja so povezana z namenom, da učinkujejo kot znamenja neresničnega, utvarnega in opozorila na notranjo nadpomensko zgradbo besedila. V tem okviru o kaki Pregljevi renesansi ali baroku ne moremo govoriti, gre le za izrabo nekaterih prvin z določeno pomensko vlogo.

6.2.2 Izmed vseh teh prvin Pregljeve oblikovanosti naj pokažem na tiste, ki učinkujejo zlasti pri pomenskem strukturiranju besedila (sem spada ponoven pojav izrazito temnih tonov, ki prihajajo v ta besedila kot pozen spomin na dekadenco). Prav tako pomembne pa so seveda tudi tiste prvine, za katere se zdi, da imajo pretežno oblikovalno vrednost (ponovno in deloma mimo Moderne, ki je tako oblikovanje deloma preseгла) kot ostanki tako imenovanega zgodovinskega figuriranja besedila, značilnega za umetnost devetnajstega stoletja. (Zgodovinsko figuriranje je v pomensko-skladenjski ureditvi besedil bodisi po klasični poetiki ali izrabljajoč oblikovne postopke šestnajstega, sedemnajstega in osemnajstega stoletja za novo oblikovanje. Značilno je za vso umetnost devetnajstega stoletja in na prvi pogled vidno zaradi nenaravne, umeletne dikcije.) V Pregljevi prozi imajo seveda tudi te prvine vlogo pri oblikovanju pomenske zgradbe besedila, saj opozarjajo na nestvarnost upodobljenega ob objektivni dejanskosti zunaj besedil.

6.2.3 Tako pomensko ureditev so narekovale tuje spodbude v taki meri, da iz nje ni bilo več poti v neposredno nadaljevanje v okviru glavnega toka slovenske umetnosti, ostali so samo nekateri ubeseditveni postopki, zlasti pri tvorbi besed, besednih zvez, metafore, ki so od Preglja sem prinesli v slovensko umet-

¹⁴ Pogosto pri Cankarju, tudi pri Zupančiču.

nost vse bolj sproščena razmerja. Sicer pa bi o neposrednem nadaljevanju težko govorili. Temne pomenske note, ki so zapljuskale tudi v našo kulturo konec devetnajstega stoletja, je namreč že Moderna preglasila z drugimi, vedrimi pomeni oziroma so učinkovale kot literarni davek modnemu sprenevedanju v otožnosti, torej maniristično.

Tak je tudi učinek mestoma pretirane mrakobnosti v Pregljevi, zlasti zgodovinski prozi. Kot njeno nasprotje se v ekspresionističnem obdobju tudi v ostrem kontrastu pojavlja (pretirana) sladkobnost;¹⁵ obe lastnosti se pri kasnejšem Pregljevem ustvarjanju pojavljata v omiljeni različici, kar je tako posledica razkrajanja ekspresionistične oblike kakor križanja z drugo vrsto ustvarjanja.¹⁶

→ 6.2.4 Temna pomenska nota in nasilno kontrastiranje je dosežena s posebnimi pomensko-oblikovnimi postopki, ki bi jih lahko s skupnim izrazom imenovali pretiravanje, hiperboliziranje besedila.¹⁷ Primerno je za ekspresionistično upodabljanje, ki naj bi pokazalo svet v izkrivljenem zrcalu. Pretiravanje je pri Preglju izpeljano dosledno, čeprav navajam samo nekatere najbolj značilne primere tako iz pomenskih postopkov kakor iz skladenskih realizacij, ureditve povedi in figur.

Pozornost zbuja najprej različne besednoredne organizacije povedi, ki jim je skupno zlasti umetelno razvrščanje posameznih delov, zlasti prislovnih določil, da pride mestoma tudi do dvoumja — oziroma da je predstava določena z nenavadno sopostavitvijo skladnikov. (*Prav ob koči je vzrasel izpod ravni jezdec med večerno zarjo in nočnim mrakom.* — ID III, 223.) Frazeološki vzorci so razbiti z uvajanjem novih, bolj učinkovitih in pomensko izrazitih besed, tudi če gre to na račun vajene ubranosti pesniškega okusa, pa naj gre pri tem za pretirano mrakobnost ali izjemno sladkobnost. V to pomensko organizacijo kažejo tudi troji v celoti, posebej pa učinkujejo izpridevniški samostalniki, s katerimi je izpostavljena plast odmaknjene, abstraktne metafore. Postopek je za ekspresionizem značilen (in si ga predstavljamo z znano formulo: *rdeča roža — rdečost rože*¹⁸). Izkrivljanje je doseženo tudi z različnimi elipsami; poudarim naj dva tipa: prvega, ki z izpustom člena ustvarja v povedi praznino, ki je razrešena z nasilno sopostavitvijo preostalih pomenov; drugega, kjer prihaja zaradi izpusta odnosnice do osamosvojitve pridevnikov v posamostaljeni vlogi. Najmočnejši učinek je pri uporabi abstraktnih pridevnikov, kar spremlja v določenem pomenskem krogu (ki izdaja Pregljevo ideologijo) deagentna oziroma brezagentna struktura stavka.¹⁹ To dopolnjuje malodane klišeizacija nekaterih tipov Pregljevih metaforičnih zvez, zlasti konkretnega povedka ob abstraktnem osebkju (tudi pretvorjenem iz pridevnika). V ta sklop se uvrščajo nekatere rabe glagolov rekanja, glagola *iskati, najti* z namernim ali posledičnim odvisnikom, različno razširjene proste in zložene povedi, nadpovedna zgradba zdaj s pretirano kratkimi sestavnimi deli — zdaj dražeča zaradi pretirane dolžine delov. K temu spadajo seveda že omenjene prvine: citati, svetopisemska in druga historična

¹⁵ Primerjaj Koblarjev citat Ocvirkove kritike Preglja v ID V, 395.

¹⁶ Prim. op. 15.

¹⁷ Po figuri, ki jo literarna teorija uvršča med trope posebne vrste, blizu metaforam, in jo imenujemo pretiravanje ali hiperbola.

¹⁸ Roman Ingarden, *Das literarische Kunstwerk* v poljskem prevodu: *O dziele literackim*, Warszawa 1960.

¹⁹ J. Bauer — M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*². Praha 1975.

simbolika, že zdavnaj pozabljene besede, ki vse dražijo duha zaradi svoje odmaknjenosti in tujosti.

Vse to kaže, da gre ob skupnem zavestnem izrabljanju sporočilnih možnosti jezika v umetnostno oblikovanje vendarle za bistveno drugačne končne učinke oblikovanja kot pri Cankarju. Med njimi naj omenimo vse, kar deluje sredotežno, v nasprotju z notranjo organsko uglasenostjo v Moderni (čeprav iz raznovrstnih prvin). Pomemben razloček med izročilom in nadaljevanjem — in hkrati tipičen — je v težnji, uglasiti sredstva na eno osrednjo pomensko noto, ki v besedilih prevladuje. To povzroča v nekem smislu zaprtost, obrnjenost vase — in lahko ustavi razvoj neke smeri. S Pregljem se je to tudi zares zgodilo. Za njim ni bilo nadaljevanja, marveč kvečjemu prevzemanje ali posnemanje, kar pa seveda ni tako pomembno kakor nadaljevanje.

6.2.5 Ker pa je bil naš namen opozoriti na prvine oblikovanosti Pregljevih besedil (ne da bi izčrpali oblikovna sredstva), pogledjmo še, katera tematska polja so terjala nov izraz. Nedvomno najbolj diskretno uvaja novo v orisih narave,²⁰ kjer gre za očitno prevzemanje in nadaljevanje ob že znanem besedišču. Ti deli besedila imajo svoje mesto v določenem zapovrstju zgradbe in na določenem mestu ter lahko učinkujejo tudi povsem samostojno, ker so z različno dikcijo le ohlapno povezani z drugimi deli besedil. Opisane prvine opravljajo svojo funkcijo najprej same zase, z njimi so zbrisana jasna razmerja v odmaknjenem časovnem prostoru medosebnih odnosov. Novi postopki so namenjeni prav slikanju skrivnostnega in nepojasnjenega (v skladu z Pregljevimi nazorom) v notranjem življenju; ta tema pomeni nadaljevanje zastavljenega v poslednjem Cankarjevem obdobju (prim. Podobe iz sanj) in je ob taki oblikovanosti značilna le za ekspresionistično Pregljevo obdobje (s pretežno zgodovinsko tematiko). Mračnost se kasneje umika umirjenejšim tonom, pretiravanje je manj očitno, ostaja pa seveda Pregljev kliše, za katerega je tako značilno senčenje s sopostavitvijo kontrastov (*soparno opojen, trpko grenek, prijetno neljub, vdano bolno se je ozrl, bolno sproščeno* itd.), ki povzemajo Pregljevo naravnost k stvarjem.

Primeri.

1. *Besednoredna ureditev nezložene povedi: Rezko je tedaj odtrgal predikant pogled od polja med nočjo in dnem.* (ID III, 225) — *Grebel je bolno v svojo bridkost iz dneva v dan,* — — (ib. 234) — *Ženska je glavo dvignila in okrenila* — — (ib. 235) — *Pošastna je ležala senca na njegovi desnici.* (ib. 95) — *Dekle mu je pomignilo skrivnostno z roko.* (ib. 96) — *Do bolečine jasno je vstala v njem slika davne sreče.* (ib. 229). Prislove načina namešča odvisno od nadpovedne ureditve zdaj pred glagol, zdaj za njega (kar je značilno tudi za Cankarja). V prvem, predzadnjem in zadnjem primeru gre za klasično figuriranje zdaj prislovov, potem dopolnilnika (= pov. prilastka) in osebk, v zadnjem to omogoča zgostitev posledičnega stavka v prislovni izraz *do bolečine*.

2. *Pomenski postopki v besedišču* (zapolnjevanje ustaljenih zvez z novimi, izrazitejšimi pomeni, pretvarjanje pridevniških izrazov v samostalniške in ustvarjanje novih metafor, izrabljanje prostorske predstave za izražanje pomenske dinamike). V borovju in smrečju nad njim je *suvala mrzla sapa od planin.* (ib. 232) — (Ko je pesem utihnila, je vzel Bogovec Spangenberg, da bi razložil.) *Hreščeče mu je jel trgati berilo kašelj iz srenje.* (ib. 269).

²⁰ M. Kmecl, Mala literarna teorija. Ljubljana 1976.

Bila sta v *mrzlem molku* kranjskih pristanov. (ib. 230) Ta pretvorba učinkuje ne samo z redko obliko sicer pogoste sinestezije (prim. tudi: — — neznan vonj je napolnil prostor in *prevpil* okus po dimu in sajah (ib. 278), marveč tudi s prostorsko dimenzijo ob bivanjskem pomenu glagola *biti*, poseben pomenski učinek ob tem pa ustvarja še pritegnitev abstraktnega samostalnika *mol* (v *mrzlem molku*); krajevni oznaki je s tem dodana razpoloženska in postavljena v jedro zveze. Metaforična vrednost glagola *utoniti* je stopnjevana s pogosto rabo abstraktnega samostalnika za izraz razpoložena (označen navadno s pridevnikom): V *žalost in tegobo* je utonil. Zveza predloga v + *tož.* ustvarja prostorski pomen (kar seveda ob nekaterih pomenskih zvezah izraža zaprtost prostora, tudi brezizhodnost in podobno), podobno tudi zveza v + *mestn.*, le da je z njo nakazana statičnost. Primeri obeh zvez: Nebo je šlo v zgodnjo jesen — (ib. 106) — — mrč, ki ni ugasnil v *mrak* — (ib. 106) — Potem je sedel in odprl v *knjigo*. (ib. 256) — *Sredi v tišino* je zarezalo neskončno bolestno — (ib. 237) —

Izraza prav te vrste zvez ob glagolih, ki imajo sicer drugačno vezavo, ustvarja natančnejšo, enkratno. Preglju potrebno — in glede na siceršnja pomenska razmerja v jeziku — »neresnično« pomensko vrednost glagola; v primeru, ki ga navajamo, gre za pomensko križanje med *pasti na in udariti v*, glagol *pasti* (stanje) dobiva tako vrednost *udariti* (!): Večerna zarja je *padla v bogovčev trpki obraz, v delo njegovega popoldne*, na pismo in katekizem, na Spangenberg in še na silno besedo Martinovo. (ib. 250) Seveda je ostrina nove pomenske vrednosti ublažena z ostalimi pomeni in s pomenskim obratom, ki s predlogoma v in *na* loči situacijsko bolj aktualno (bogovca, njegovo delo) od splošnega, kar določa bolj bogovčev pogled (Biblija, katekizem, postila, Lutrovi spisi...), ki ga iz povedanega razumemo le ob ustreznem predznanju ali iz opomb k izdaji. Podobno ustvarja pomene nenavadnega in neresničnega tudi z drugimi križanji, npr. *Na okno je vstajal dan*. (ib. 237), kar je križanje zvez »na vrata, na okno je trkal dan« z »zunaj je vstajal dan«.

Vtis izjemne intenzivnosti je omogočen tudi s predložnimi zvezami zlasti z drugimi predlogi, ki izražajo krajevna razmerja, a jih Pregelj uporablja ob samostalnikih z abstraktnim pomenom ali po pretvorbi iz stavčnih zvez: *Do bolečine jasno* je vstala v njem slika davne sreče. (ib. 130) s pomenom posledičnega stavka — ali — *Iz mraza in živčevja* je omedlel v kratek sen. (ID V, 91), kjer je s podčrtanim izrazom izraženo vzorčno razmerje »ker je bilo mrzlo in je bil živčen«, je pa z zvezo prostorskih predlogov *iz* — v umetelno nakazano prehajanje v drugo stanje, v drug položaj. Tudi take zveze so pri Preglju nadvse pogoste. Poleg teh primerov, kjer raba predlogov v nenavadnih pomenskih zvezah disharmonično učinkuje v sicer statično zasnovano pripoved, učinkuje tudi nenavadna raba besede *živčevje*. Seveda vse to kaže na osnovno Pregljevo težnjo v izrazu, ki smo jo označili kot hiperboliziranje.

3. Podobno doseže tudi z bolj ali manj nenavadnimi izpusti: Skozi ključavnico je pogledal, a *ni videl v somraku razen blede odsev oblih mučeniških glav*, — (ID III, 96). Izpuščen je zaimek *nič* (*ničesar*) in morebiti še *drugega*, tožilnik za predlogom *razen* je namena posledica artificialnega križanja s primerjalno zvezo s *kot*. — Še izraziteje je občutiti izpust v naslednjem primeru: (Bogovcu je bilo tesno med stenami.) *Vstal je pred grad*. (Tlačan z Britofa je oral na njivi.) (ib. 245) Manjka veznik *in* in deležnik *šel*, figura deluje podobno kot v moderni umetnosti sopostavitve dveh gibov, ki si v resničnosti zaporedno sledita. (V tej zvezi navajajo pogosto detajle iz Rodinovega ustvarjanja, npr. Calaiške meščane.)

Čeprav gre pravzaprav za izpust, delujejo naslednji primeri vendarle tudi po principu konverzije. To so posamostaljeni pridevniki, katerih pogostost pri Preglju kaže v pretiravanje opaznega: *duhovni, strežni, mašni, služni* (veliko v ID VI.), *popotni*, oblekel se je v *mašno* — ipd.

4. Sem spadajo tudi povedi z brezagentno oz. deagentno stavčno strukturo. Čeprav so te zveze pogoste že pri Cankarju, jih Pregelj uporablja v določeni pomenski skupini glagolov, ki izražajo stanje oziroma spremembo stanja. Prim. pri Cankarju: *Takrat je šlo po dolini kakor spomladanski veter*. (IC, ZS XV, 157) — *Tiho je vztrepetalo* v čistem zraku, *zaiskrilo se je* na pokošenih senošetih, — (IC, ZS XX, 119).

Pregljeva raba kaže, na hoteno izpuščanje povzročitelja dejanja ali nosilca stanja, zato je figura po učinku podobna elipsam: *Vendar je pljusnilo mrzlo v lice*, — (Pregelj, ID III, 86).

Sredi v tišino je zarezalo neskončno bolešno, nenavadno prebujeno v strašni želji po dnevu in življenju. (ib. 237) — Bogovec je segel po vrču, da bi (elipsa sam. vino, op. B. P.) ude ogrelo in žalost vzelo iz duše. Ni ogrelo. Ni vzelo. (ib. 251) — Zatopil se je odločno v berilo in se mu je daniło — (ib. 251). — Najpogosteje pa v taki zvezi uporablja glagol *vstati, vstajati*: *Odločno* je vstalo v njem in se je našel — (ib. 86). Pri tem je mogoče razlagati besedo *odločno* tudi kot posamostaljeni pridevnik, stavčno strukturo pa kot dvodelno. Tudi druga razlaga ne more mimo napetosti, ki jo povzroča izpust. — *Vstalo mu je iz prvih spominov*, ko še ni nič imel — (ib. 245). — V tej zvezi učinkuje tudi z glagolnikom srednjega spola in v zvezi z naklonskim glagolom! *Spoznajte, ki je hotelo svetlo vstati*, — (ib. 251).

Deagentne zveze so največkrat urejene ob dvodelnih strukturah in zdi se, da bi jih lahko označili kakor izraze pisateljevega komentarja, vendar bi bilo treba primere natančneje ovrednotiti: *Predikantu se je zganilo v licu*. Prav ob koči je vzrasel izpod ravni jezdec med večerno zarjo in nočnim mrakom. V bogovcu je oživelo kakor spoznanje iz višav in je zaklical uverjeno, da je vstalo in da je jezdec njegov sin — (ib. 223). V primeru — *V bogovcu je oživelo* — razumem zvezo kot deagentno, ki ji je dodana primerjava, tudi učinek je s tem močnejši. Take zveze so Pregljevemu izrazu ideje nedvomno ustrezale, pogostost uporabe istih oblik je seveda mestoma povzročila tudi učinek klišeja. Značilne so tudi za kasnejša Pregljeva obdobja. 5. Metaforične zveze, največkrat z jedrom v glagolu. Ta je včasih na novo tvorjen: — mesto, ki se je viličilo v tri ulice od špitalskih vrat do stolpa nad Dolom (ib. 221). Navadno pa veže glagol s pomenom nekega konkretnega dejanja samostalnik z abstraktnim pomenom, učinek je v popredmetenju razmerij — obratno pa osebek s predmetnim samostalnikom navadno dopolnjuje glagol z abstraktnim pomenom; učinek je v obeh primerih nekje na sredini med popredmetenjem in razpredmetenjem. Pridikant je premotril strehe pod seboj, kakor so se vezale v treh pramenih iz severa na jug. (ib. 222) — Potem pa je privezala pozornost njegovega duha streha edine evangelijske hiše — (ib. 222) — Topa bridkost in težka trudnost je vezala bogovcu misli in telo. (ib. 228) — Brezmejna slabost mu je zavezala misli. (ib. 230) Pri zadnjih primerih je seveda lepo vidno tudi razmerje do pomena samostalnika, ki je v predmetu!

Tudi ta skupina primerov kaže Pregljev klišejski slovar. Poleg glagola *ugasniti*, ki ga najdemo že pri Cankarju in mu Pregelj razširja rabo v novih zvezah — *trenutno je ugasnil v njegovih mislih baron* — (ib. 289), zelo pogosto rabi glagol *utoniti* za oznako pogreznjenja ali izginotja v prostoru, tudi razblinjenja ter glagola *utrgati*, ki pomeni prav tako spremembo stanja: *Bil je tako zelo utonil sam vase* (ib. 216) — *Predikant je nemo utonil pred njim iz lestve v smrt* (ib. 226) — nato je *utonila* izza ognjišča (ib. 104) — *predikant je utonil v mehkem logu* (ib. 232) in z nedovršnim glagolom, ki utegne peljati do Cankarja: — v mestu, ki je tonilo v mrak (ib. 226). *Utrgati*: (Bogovec je omahnil truden iz cerkve v mrak.) Wassermanov Erazem se je *utrgal* za njim (ib. 228). — *Beseda se mu je utrgala, misel je utonila* (ib. 228).

Primeri so izbrani za ponazoritev teze. Nedvomno kažejo, kako potrebna bo natančna analiza Pregljevega sloga, saj bomo s tem in s primerjavo zlasti s Cankarjem lahko spoznali, kako se je odprl v dvajseto stoletje naš umetnostni jezik. Ponovno poudarjam, da še daleč nisem izčrpala vseh razlage potrebnih zvez, čeprav menim, da sem s tem nakazala osnovno usmeritev Pregljeve oblikovanosti.